

پایش چرخه حیات گردشگری پایدار مطالعه موردی: روستاهای هدف گردشگری استان اردبیل

ارسطو یاری حصار^{۱*}، داوود مهدوی^۲، وکیل حیدری ساربان^۳، خدیجه ابراهیمی^۴

۱- استادیار گروه جغرافیا، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران

۲- استادیار گروه جغرافیا، دانشگاه پیام نور، ایران

۳- استادیار گروه جغرافیا، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران

۴- دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران

دریافت: ۹۳/۹/۲۱

پذیرش: ۹۴/۳/۲۷

چکیده

موضوع پایش چرخه تکامل حیات مقاصد گردشگری در ایران موضوعی به نسبت تازه‌ای است که روش‌ها و رویکردهای محدودی در این ارتباط معرفی و یا ارائه شده است. این رویکرد می‌تواند چارچوب مناسبی را برای درک مناسبات حاکم بر فعالیتهای مقاصد گردشگری و برنامه‌ریزی تحول آن‌ها جهت نیل به گردشگری پایدار فراهم کند. این پژوهش برآن است مدل تلفیقی آلن- باتلر، روستاهای هدف گردشگری استان اردبیل را از منظر تکامل چرخه حیات گردشگری پایدار معرفی و مورد ارزیابی قرار دهد و براساس شاخص نقطه تکاملی آن‌ها راهبردهای مناسب را جهت تحول در فعالیتهای گردشگری پیشنهاد کند.

این بررسی از نوع مطالعات بنیادی بوده و تجزیه و تحلیل اطلاعات به روش تحلیل- توصیفی انجام گرفته است. محدوده جغرافیایی این پژوهش را روستاهای گزج، بوسنیج، بیله درق و گنزق در استان اردبیل تشکیل می‌دهد. جامعه آماری مشتمل بر جامعه محلی روستاهای بالا و گردشگران آن‌هاست. حجم جامعه نمونه برابر ۲۱۰ خانوار و ۲۱۰ نفر گردشگر برآورد شده است و توزیع نمونه‌ها به روش نمونه‌گیری طبقه‌ای بوده است. روش انتخاب جامعه محلی به صورت تصادفی سیستماتیک و گردشگران به صورت تصادفی ساده است. در این تحقیق جهت گردآوری اطلاعات لازم در خصوص سنجش پایداری و چرخه حیات از دو نوع پرسش‌نامه سنجش پایداری و پرسش‌نامه ارزیابی چرخه حیات استفاده شده است. نتایج این بررسی نشان می‌دهد که مقاصد مورد مطالعه هنوز در مراحل آغازین چرخه تکاملی گردشگری پایدار قرار گرفته و تا رسیدن به مرحله بلوغ و تثبیت فاصله قابل

توجهی وجود دارد. شاخص نقطه تکاملی منطقه مورد مطالعه دوره آغاز گردشگری را نشان می‌دهد. در این مقاله، تدوین راه‌کارهای براساس چارچوب رویکرد تلفیقی آلن- باتلر تدوین شده و آموزش جامعه محلی، توسعه خدمات زیربنایی و شناسایی ظرفیت‌ها و جاذبه‌های گردشگری پذیر در روستاهای بیله درق و گنزق و گسترش نظام تبلیغات و اطلاع‌رسانی برای معرفی ظرفیت‌ها و فرصت‌های گردشگری، درگیرکردن ذینفعان محلی و گسترش جذب سرمایه‌های بخش خصوصی در روستاهای بوسنیچ و گنزق پیشنهاد شده است.

واژه کلیدی: گردشگری پایدار، گردشگری روستایی، چرخه حیات گردشگری، آلن- باتلر، اردبیل.

۱- طرح مسأله

صنعت گردشگری در حال حاضر یکی از ارکان اصلی اقتصاد جهانی است. بر این اساس یکی از راهبردهایی که اخیراً در غالب کشورهای جهان مورد توجه قرار گرفته، توسعه گردشگری در نواحی محرومی است که دارای پتانسیل‌های لازم برای صنعت گردشگری هستند (مومنی، ۱۳۸۹، ۲). از جمله ویژگی‌های نواحی محروم را می‌توان جریان فزاینده سرمایه‌گریزی دانست. جریانی که در طی آن سرمایه‌ها از مناطق پیرامونی (محروم) به سمت مناطق مرکزی در حال خروج است و تنها بخش اقتصادی که توان معکوس کردن این فرایند را دارد فعالیت‌های بخش گردشگری است. در شرایطی که قرن بیستم به پایان رسیده هنوز مناطق روستایی با چالش‌هایی از این قبیل روبه‌رو هستند زیرا راهبردهای گذشته در زمینه توسعه روستایی موفقیت‌آمیز نبوده‌اند این مسأله باعث شده تا بار دیگر مسأله توسعه روستایی و راهبردهای آن مورد توجه قرار گیرد و با به‌کارگیری استراتژی‌ها و رویکردهای جدید از شدت چالش‌های فراروی روستاها کاسته و بر کیفیت زیست و معیشت در این مناطق بیافزایند. یکی از این چالش‌ها، توسعه و گسترش گردشگری در نواحی روستایی که دارای پتانسیل‌های لازم برای گسترش فعالیت‌های گردشگری است (صیدالی، ۲، ۱۳۸۷). گردشگری روستایی یکی از انواع مختلف گردشگری است و شامل فعالیت‌ها و گونه‌های مختلف گردشگری در محیط‌های روستایی و پیرامون آن می‌شود و نیز در بردارنده ارزش‌ها و آثار متفاوتی برای محیط‌زیست روستا اعم از طبیعی و انسانی است (لطیفی، ۲، ۱۳۹۱). بسیاری از برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران توسعه از فعالیت‌های گردشگری به‌عنوان یکی از

ارکان اصلی توسعه پایدار مناطق روستایی یاد می‌کنند و در این راستا می‌کوشند با شناسایی محدودیت‌ها و مزیت‌های روستایی و امکان‌سنجی فعالیت گردشگری در این گونه محیط‌ها و نیز برنامه‌ریزی اصولی و مناسب، نقش مؤثری در تنوع بخشی به اقتصاد روستایی و توسعه ملی بر عهده گیرند. به این ترتیب اگر گردشگری روستایی به‌گونه‌ای مناسب برنامه‌ریزی شود می‌تواند محرک‌های لازم را برای حصول به توسعه پایدار روستایی و نیز پایداری جوامع محلی در تمام ابعاد اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و همچنین فعالیت گردشگری را فراهم کند (عنابستانی، ۲، ۱۳۹۰).

در این میان، شایان توجه است که توسعه پایدار روستایی به‌طور عام و توسعه پایدار گردشگری روستایی به‌طور خاص را باید به شکل فرایندی دانست و نه مقطعی، بی‌تردید حرکت به سمت پایدارسازی فضاها و فعالیت‌های روستایی مستلزم شناخت جایگاه کنونی روستاها در چرخه توسعه پایدار روستایی است. شناسایی این جایگاه زمینه‌های حرکت به سمت افق مطلوب و روشن را تسهیل می‌کند. موضوع و روشی که کمتر در کشورهای در حال توسعه و به‌ویژه در ایران به‌کار گرفته می‌شود. به عبارت دیگر هم‌زمان با رشد و توسعه گردشگری که همواره با تغییراتی شگرف در اوضاع سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و روش زندگی انسان‌ها و مقاصد گردشگری همراه است، این جوامع و مقاصد گردشگری آن‌ها در زمان‌های مختلف دچار تحولاتی بنیادی می‌گردند که ممکن است به توسعه یا افول دائمی گردشگری در آن مقاصد منجر شود. شناخت چرخه عمر مقاصد گردشگری و روند تحولی آن‌ها می‌تواند به مدیران و برنامه‌ریزان در رونق بخشی به توسعه پایدار گردشگری کمک کرده و از زوال و ناپایداری گردشگری جلوگیری کند. حال نظر به این‌که هیچ فضای جغرافیایی ناگهان پایدار و یا ناپایدار نخواهد شد و پایداری نتیجه تأثیر اقدامات و برنامه‌ها در طول زمان است. ضروری است تا جایگاه فضاها و فعالیت‌ها در این روند شناسایی و متناسب با آن برنامه‌های اقدام و استراتژی‌های متناسب طراحی شوند. نکته قابل توجه آن است که در ایران خاصه در بخش گردشگری، روش‌ها و مدل‌های کاربردی پایش چرخه حیات گردشگری با محدودیت‌های فراوانی روبه‌رو هستند. واقعیت آن است که کمتر از این منظر به بخش گردشگری و برنامه‌ریزی آن نگاه شده است. بر این مبنای تدوین و ارائه مدلی کاربردی جهت شناخت جایگاه تکاملی مقاصد گردشگری الزامی است.

سرزمین ایران از منظر جاذبه‌های گردشگری در زمره شگفت‌انگیزترین ممالک جهان شمرده می‌شود، همچنین فضای جغرافیایی روستاهای آن نیز از تنوع بی‌شمار و ظرفیت‌های منحصر به فردی برخوردارند (لنگرودی، ۱۳۸۹، ۵). هم‌اکنون بخش قابل توجهی از ظرفیت‌های گردشگری در روستاها متمرکز شده‌اند. براساس آمارهای موجود حدود ۴۰۰ روستا با قابلیت گردشگری در ایران شناسایی شده است (چهاربالش، ۱۳۸۹، ۲). استان اردبیل نیز از جمله استان‌هایی است که بخش قابل توجه از جمعیت و اقتصاد آن با روستا و روستاییان درهم آمیخته‌اند. فضای روستایی این استان به رغم توان‌های طبیعی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بسیار بالا با محرومیت گسترده، فقر و روستاگریزی روبه‌رو هستند. این در حالی است که بخش گردشگری که پس از کشاورزی دومین محور توسعه استان شناخته شده است (حسینی، ۱۳۹۰، ۳) ظرفیت‌های بالقوه لازم را برای تجدید رونق حیات روستایی در این استان داراست. نظام برنامه‌ریزی حاکم بر فعالیت‌های گردشگری در این استان فاقد رویکرد معین و مشخصی است. مسأله اصلی تحقیق پیش‌رو شناسایی وضعیت روستاهای هدف گردشگری استان اردبیل در چرخه حیات گردشگری و تدوین روش‌شناسی مناسب جهت برنامه‌ریزی آنهاست.

۲- پیشینه تحقیق

بررسی روند تکاملی الگوها و مدل‌های تشریح‌کننده فرآیند توسعه مقصدهای تفریح‌گاهی نشان می‌دهد که طی بیش از ۶۰ سال گذشته، پژوهش‌های بسیاری در زمینه پیش‌بینی فرآیند و مسیر توسعه مقصدهای گردشگری صورت گرفته است که در ادامه به‌طور خلاصه به برخی از مطالعات اشاره می‌شود.

در مدل مقایسه‌ای سنجش گردشگری پایدار بلانز و همکاران، یک سیستم شاخصی برای سنجش پایداری در مقاصد گردشگری ساحلی و جزیره‌ای با توجه به پیشنهادات و تعاریف سازمان جهانی گردشگری^۱ ارائه و همچنین یک شاخص ترکیبی جدیدی جهت ساده‌کردن اندازه‌گیری پایداری و تسهیل تجزیه و تحلیل مقایسه‌ای برای طبقه‌بندی مقصدها به‌کار

---

1. UNWTO

گرفته است. این اندازه‌گیری با به‌کار بردن فرایندی جهت کاهش تعداد موضوعات تصمیم‌گیری مورد تحلیل از یک روش نوین دو مرحله‌ای انبوه براساس پی. ای. سی^۱ و فاصله تا نقطه مرجع استفاده کرده است (Blances et al., 2010: p.484). در پژوهشی که داوود مهدوی (۱۳۹۰) برای رساله دکتری خود با عنوان ارزیابی پایداری توسعه گردشگری روستایی در ایران (مطالعه مورد: روستاهای تاریخی- فرهنگی ایران) انجام داد نتایج به‌دست‌آمده از روش میدانی ارزیابی پایداری به‌وسیله بارومتر پایداری نشان می‌دهد که در مجموع روستاهای مورد مطالعه از منظر تکامل چرخه حیات در طیفی از مراحل از توسعه تا مداخله، توسعه و تثبیت جای می‌گیرند. علی دلشاد (۱۳۹۱) مقاله‌ای تحت عنوان، مدل‌سازی توسعه مقصد تفرج‌گاهی کلاردشت با استفاده از الگوی طیف توسعه تفرج‌گاه ارائه کرده است که بر مبنای کارکرد عملی بازار در مقصد تفرج‌گاهی بنیان نهاده شده است. با توجه به شباهت‌های ظاهری این مدل با مدل چرخه حیات پهنه گردشگری باتلر، این مدل درصدد دستیابی به این مفهوم است که توسعه مقصد تفرج‌گاهی از نقطه نظر اقتصادی بر تغییرات در بازار مقصد تفرج‌گاهی بنیان نهاده شده است.

در مجموع با عنایت به مطالب پیشتر و نیز سوابق و مطالعات انجام گرفته می‌توان بیان داشت که هر یک از مطالعات به‌طور جداگانه به بحث پایداری و ارزیابی پایداری توسعه گردشگری و نیز چرخه حیات گردشگری پرداخته‌اند و هیچ کدام از مطالعات به‌طور هم‌زمان پایداری توسعه گردشگری را با چرخه حیات گردشگری مقصد بررسی و مطالعه نکرده‌اند. تحقیق حاضر از این حیث با سایر مطالعات انجام گرفته متفاوت بوده و تلاش بر این بوده است تا ضمن بررسی چرخه حیات گردشگری در مقاصد روستایی به‌طور هم‌زمان پایداری گردشگری را در این سکونت‌گاه‌ها مورد سنجش و ارزیابی قرار دهد که در ادامه به آن پرداخته شده است.

از این‌رو مقاله می‌کوشد تا با درک درست از واقعیات حاکم بر فضاها و فعالیت‌های منطقه مورد مطالعه و با ارائه رویکرد تلفیقی جدید آلن- باتلر به سؤالات زیر پاسخ دهد.

---

1. Principal Component Analysis.

۲-۱- سؤال‌های پژوهش

- ۲-۱-۱- روستاهای هدف گردشگری مورد مطالعه در چه سطحی از پایداری قرار گرفته‌اند؟
- ۲-۱-۲- روستاهای هدف گردشگری مورد مطالعه در کدام مرحله از چرخه حیات گردشگری قرار داشته و شاخص نقطه تکاملی چه وضعیتی را نشان می‌دهد؟
- ۲-۱-۳- راه‌کارهای تکامل چرخه حیات گردشگری مقاصد گردشگری مورد مطالعه براساس مدل تلفیقی آلن- باتلر کدامند؟

۳- مبانی نظری

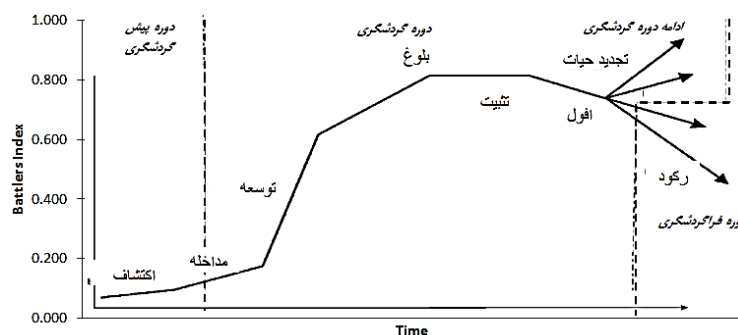
بررسی متون توسعه پایدار نشان می‌دهد که مفهوم پایداری در ادبیات توسعه‌ای از دو رویکرد نگرینسته می‌شود. رویکرد مطلق‌گرایان و رویکرد نسبی‌گرایان. مطلق‌گرایان بر این باورند که فضای جغرافیایی یا پایدار است و یا ناپایدار و مرحله بینابین وجود ندارد، نسبی‌گرایان که به اقتصاددانان کلاسیک نزدیک هستند به تکاملی بودن پایداری باور دارند و آن را مفهومی نسبی می‌دانند که شامل مراحل از ناپایداری به سمت پایداری کم، متوسط، زیاد و کاملاً پایدار است. براساس باور طرفداران نسبی‌گرایی در ادبیات توسعه پایدار، شناخت جایگاه فضاهای جغرافیایی در چرخه تکامل پایداری، عنصری مهم و کلیدی است که به برنامه‌ریزان کمک می‌کند تا ضمن شناخت جایگاه‌ها، روندها و عوامل مؤثر بر آن را نیز شناسایی کند (یاری، ۱۳۹۰: ۷۸). در ادبیات گردشگری، از سال ۱۹۹۲ (پس از کنفرانس ریو) و در طی موج سوم توسعه، رهیافت جدیدی در جهت پوشش دادن همه ابعاد و زمینه‌های توسعه پایدار به نام توسعه پایدار گردشگری (STD) مطرح شد که رهیافت جدیدی نسبت به رویکرد گردشگری پایدار (ST) محسوب می‌شود. در این رهیافت اصول اساسی توسعه و توسعه پایدار بیشتر مورد نظر قرار گرفته تا گردشگری و اجزاء و عناصر آن. در رهیافت توسعه گردشگری پایدار، گردشگری مانند یک چرخه برای توسعه پایدار تلقی می‌گردد (مهدوی، ۱۳۹۰، ۴) و اصول اساسی توسعه پایدار مانند کاهش فقر روستایی، عدالت و توزیع درآمد، برابری میان‌نسلی و بین‌نسلی، تنوع زیستی و مانند آن مطمع نظر است (Duim, 2005: 172). از سوی دیگر لازم به یاد است که گردشگری فعالیتی ترکیبی و

در روند تکاملی خود شامل مراحل متعددی است، از این‌رو در هر مرحله نیازمند برنامه‌ریزی و هماهنگی خاص است. از این‌رو از مباحث مهم و کلیدی در برنامه‌ریزی گردشگری، تعیین جایگاه و وضعیت موجود این صنعت در مقاصد (چرخه حیات) است. در ۱۵۰ سال اخیر، گردشگری شاهد الگوی تکاملی توسعه گردشگاه‌ها بوده است (لومسدن، ۱۳۸۰: ۳۴۴).

ارزیابی چرخه حیات را می‌توان به سیستم برنامه‌ریزی سازمان‌ها و فعالیت‌ها تشبیه کرد که نیازمند سرمایه‌گذاری‌های عظیمی در بخش‌های عملیاتی، نیروی انسانی و فنی است. این سرمایه‌گذاری در فازهای نخستین، همچنین در تمام چرخه عمر هر سیستم یا فعالیت باید صورت پذیرد. چرخه حیات سازمان‌ها و فعالیت‌ها مانند چرخه حیات محصول شامل تولد، رشد، بلوغ، پیری و مرگ است. ارزیابی چرخه حیات یکی از ابزارهای مؤثر در تصمیم‌گیری است که قادر است اثرات اقدامات و فعالیت‌ها را ارزیابی کرده و مورد تجزیه و تحلیل قرار دهد و مسیرهای مناسب با بیشترین کارایی را پیشنهاد دهد.

بررسی روند تکاملی الگوها و مدل‌های تشریح‌کننده فرآیند توسعه مقصدهای تفرج‌گاهی نشان می‌دهد که بیش از ۶۰ سال گذشته، پژوهش‌های بسیاری در زمینه پیش‌بینی فرآیند و مسیر توسعه مقصدهای گردشگری صورت گرفته است (Swarbrooke 1991:p74). این پژوهش‌ها به بیشتر ناشی از نیاز برنامه‌ریزان صنعت گردشگری به ابزارهای پیش‌بینی فرآیند توسعه مقصدهای گردشگری بوده است که برای شناخت اثرات توسعه گردشگری و در نتیجه افزایش میزان اثربخشی و کارایی برنامه‌های توسعه از نقشی اساسی برخوردار هستند (ضرغام بروجنی و دلشاد، ۱۳۹۰: ۱۴۵-۱۴۶). نخستین مطالعات صورت گرفته برای تشریح فرآیند توسعه مقصدهای تفرج‌گاهی را می‌توان به تلاش‌های گیلبرت در زمینه تعیین سیر تکاملی مقصدهای تفرج‌گاهی در سال ۱۹۳۹م نسبت داد. کوهن (۱۹۷۲) نیز با مدنظر قرار دادن مباحث روان‌شناختی، به ارائه یک گونه‌شناسی از گردشگران ورودی به مقصد تفرج‌گاهی در مراحل مختلف توسعه پرداخت (Berry, 2001: p29). بارت (۱۹۵۸) نیز مطالعاتی در زمینه ریخت‌شناسی مقصدهای تفرج‌گاهی، ساحلی به انجام رسانید که منجر به ارائه الگوی توسعه خاصی نگردید (Prideaux, 2004: 225). والتر کریستالر (۱۹۶۴)، از نخستین افرادی است که به مفهوم چرخه حیات مقصدهای تفرج‌گاهی اشاره کرده است. داکسی (۱۹۷۵) شاخصی از مراحل درجه‌خشنودی یا ناخشنودی ساکنان مقصد گردشگری

را برای تشریح چگونگی تغییر نگرش مردم محلی نسبت به مراحل رشد گردشگری (مراحل چرخه حیات مقصد گردشگری) ارائه کرده است (اردکانی، ۱۳۸۲، ۵۸). استنسفیلد (۱۹۷۲ و ۱۹۷۸) با مطالعه مقصدهای تفرج‌گاهی شمال شرقی ایالات متحده الگوی تغییراتی را شناسایی کرد که با عنوان چرخه مقصد تفرج‌گاهی در ادبیات نوین گردشگری مطرح شد (Buttler, 2001: 287). در دهه ۱۹۸۰ باتلر^۱ بر مبنای پژوهش‌ها و مطالعات صورت گرفته در زمینه الگوهای توسعه مقصد تفرج‌گاهی، الگوی چرخه حیات پهنه گردشگری را ارائه کرد. باتلر «چرخه حیات محصول»^۲ را به گونه‌ای تغییر داد که مناسب صنعت گردشگری باشد (Alvares & Lorenko, 2005: 3-4). این مدل شش مرحله توسعه و تکامل مقصد گردشگری را دربرمی‌گیرد که شامل اکتشاف، مشارکت، توسعه، تثبیت یا بلوغ، رکود، نزول و یا احیاء دوباره است (Moore, Whitehall, 2005: 113). ایشان این مدل را «چرخه حیات گردشگری»^۳ نامید.

شکل ۱ مراحل تحول گردشگری پایدار از منظر مدل باتلر (Buttler, 2001)

1. Battler.
2. Production Life Cycle.
3. Tourism Life Cycle.

مطابق این شکل، باتلر چرخه حیات گردشگری را به سه دوره اصلی در مقاصد گردشگری تقسیم‌بندی می‌کند (Andriotis, 2001:41): دوره پیش‌گردشگری^۱، دوره گردشگری^۲ و دوره فراگردشگری^۳ (شکل ۱). دوره نخست مشتمل بر کشف ظرفیت‌های گردشگری و ضرورت‌های توسعه آن است. دوره دوم مشتمل بر توسعه اقدامات و زیرساخت‌ها تا جذب گردشگران و دستیابی به منافع گسترده آن در ابعاد مختلف اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و زیست‌محیطی است. دوره فراگردشگری دوره بازگشت به افول است (Brooker & Burgess, 2008: 282). باتلر معتقد است که شاخص نقطه تکاملی گردشگری براساس دوره‌های سه‌گانه ارزیابی می‌شود (Mason, 2003:54). گیلبرت (۱۹۳۹) و کریستالر (۱۹۶۳) از نخستین اندیشمندان و متفکرانی هستند که چرخه حیات مقصدهای گردشگری را به ادبیات گردشگری راه گشودند و آن را در سه مرحله مرحله اکتشاف، مرحله رشد و مرحله افول معرفی کردند (Hongsranganon, 2007:5). باتلر جغرافی‌دان با توجه به نظریات کریستالر، پلوگ، کوهن و داکسی نظریه و یا مدل خود را ارائه داده است. زمانی این مدل در رابطه با مقصد گردشگری به کار می‌رود، نشان‌دهنده مقصد تغییر در طول زمان و توسعه است. در این فرایند تحول تعدادی مراحل مرتبط وجود دارد که عبارتند از: اکتشاف، مشارکت و درگیر شدن جامعه محلی، توسعه، تحکیم و در نهایت افول یا تجدید حیات (اردکانی، ۱۳۸۲: ۵۵). ایشان برای توسعه گردشگری در مقصد مراحل مختلفی را بیان کرد (فرهنگی و محب‌علی، ۱۳۷۷) (Buttler, 1980).

نخستین مرحله در فرآیند توسعه گردشگری، مرحله «کشف»^۴، دومین مرحله به‌عنوان «مداخله و درگیر شدن مردم در گردشگری»^۵ که همراه با افزایش فعالیت‌های گردشگری است. در این مرحله تعداد گردشگران روبه افزایش می‌رود. در مرحله توسعه^۶؛ رشد سریع گردشگر و تغییرات دراماتیک در همه جنبه‌های بخش گردشگری در یک مدت زمان به نسبت کوتاه به‌وجود می‌آید. مرحله چهارم با عنوان مرحله «بلوغ و تثبیت»^۷ نامیده می‌شود. در این مرحله

1. Pre Tourism Era
2. Tourism Era
3. post-Tourism Era Begins
4. Exploration
5. Involvement.
6. Development.
7. Maturity & Stability

نرخ رشد گردشگران و سایر فعالیت‌های مربوط به گردشگری کاهش می‌یابد هرچه که تعداد واقعی گردشگران در حال افزایش است. مرحله «رکود»^۱ مرحله بعدی است که به آن مرحله اشباع نیز گفته می‌شود. در مرحله رکود مشکل افزایش ظرفیت برد یا ظرفیت بیش از اندازه شکل می‌گیرد و این مسأله سبب زوال محصول گردشگری می‌شود. مرحله «افول/ احیا»^۲ مرحله آخر این مدل است. امکان دارد مرحله رکود برای مدتی وجود داشته باشد و پس از آن، دو حالت افزایش و یا کاهش در تعداد گردشگران مراجعه‌کننده به وجود آید (Brooker & Burgess, 2008: 282).

۴- روش‌شناسی تحقیق

پژوهش پیش‌رو از نوع مطالعات بنیادی و به روش توصیفی-تحلیلی است. در این مقاله، جهت گردآوری اطلاعات از روش‌های اسنادی (فیش‌برداری) و روش‌های میدانی (پرسش‌نامه سنجش پایداری و پرسش‌نامه ارزیابی چرخه حیات) بهره گرفته شده است. برای درک درست مناسبات حاکم بر گردشگری روستاهای مورد مطالعه، جامعه آماری به دو گروه متفاوت ساکنان محلی و گردشگران تقسیم شده که لازم به یاد است این تقسیم جامعه نمونه و پرسش‌نامه‌ها به دو گروه با هدف گردآوری داده جامع (از دیدگاه هر دو گروه) است و در نهایت هنگام تجزیه و تحلیل به‌عنوان بسته‌ای آماری مبنای تحلیل بوده است. محدوده مورد مطالعه در این پژوهش مشتمل بر روستاهای گردشگری پذیر گزج، بوسجین، گنزق و بيله درق در استان اردبیل است (شکل ۲). روستاهای بالا به دلیل گردشگری پذیر بودن و برخورداری از ظرفیت‌های گردشگری انتخاب شده‌اند.

---

1. Declin.
2. Regeneration

شکل ۲ موقعیت روستاهای مورد مطالعه در استان اردبیل (اطلس راه‌های ایران، ۱۳۹۰)

جامعه آماری این پژوهش شامل تمام خانوارهای ساکن روستاهای مورد مطالعه (۱۳۸۸) خانوار و ۳۵۴۱ نفر جمعیت) و گردشگران (بازدیدکنندگان) آن‌هاست (جدول ۱).

جدول ۱ ویژگی‌های عمومی مقاصد گردشگری مورد مطالعه استان اردبیل (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۰)

نام روستا	شهرستان	ارتفاع (متر)	موقعیت نسبی	خانوار	جمعیت
گرج	خلخال	۱۲۵۰ از سطح دریا	۱۷ کیلومتری از مرکز دهستان خورش رسنو خلخال	۲۷۷	۴۳۵
بوسجین	نیر	۱۴۷۰ از سطح دریا	۲۸ کیلومتری اردبیل	۶۳۱	۱۵۰۰
گنرق	سرعین	۱۵۵۰ از سطح دریا	۳ کیلومتری شهر سرعین	۳۵۰	۱۰۳۶
بيله درق	سرعین	۱۸۲۰ از سطح دریا	۳ کیلومتری شمال شهر سرعین	۱۳۰	۵۷۰

حجم کلی جامعه نمونه براساس فرمول کوکران مشتمل بر ۲۱۰ خانوار برآورد شده است؛ توزیع تعداد نمونه ها در روستاهای مورد بررسی به روش طبقه‌ای (براساس نسبت تعداد خانوار) است (جدول ۲). تعداد نمونه‌ها در هر روستا به نسبت مساوی بین خانوارها و گردشگران تقسیم شده است تا امکان گردآوری اطلاعات به‌صورت شفاف فراهم شود. شیوه انتخاب خانوارهای نمونه، تصادفی سیستماتیک^۲ و روش انتخاب گردشگران، تصادفی ساده است.

جدول ۲ تعداد نمونه‌های پژوهش به تفکیک روستاهای مورد مطالعه

نام روستا	جمعیت	تعداد نمونه کل	تعداد نمونه گردشگران	تعداد نمونه جامعه محلی
گرج	۴۳۵	۲۶	۱۳	۱۳
بوسجین	۱۵۰۰	۸۸	۴۴	۴۴
گنرق	۱۰۳۶	۶۲	۳۱	۳۱
بيله درق	۵۷۰	۳۴	۱۷	۱۷

(نگارندگان، ۱۳۹۳)

پیش از توزیع پرسش‌نامه به تعیین روایی و پایایی پرسش‌نامه‌ها اقدام شد. از نظر صاحب‌نظران و کارشناسان (۱۴ نفر از اساتید و دانشجویان دکتری گروه جغرافیا و مدیریت جهانگردی دانشگاه محقق اردبیلی در حوزه گردشگری و دارای مقاله و یا سابقه تدریس، به‌صورت انتخابی) روایی هر دو پرسش‌نامه در حد بسیار خوب و مورد تأیید واقع شد. سپس با استفاده از آزمون آلفای کرونباخ تعیین سطح پایایی پرسش‌نامه سنجش پایداری ($a > 0/94$) و پایایی پرسش‌نامه سنجش چرخه حیات ($a > 0/96$) برآورد شد.

۱. شامل ۲۱۰ پرسش‌نامه سنجش پایداری و ۲۱۰ پرسش‌نامه ارزیابی چرخه حیات (در مجموع ۴۲۰ پرسش‌نامه).
 ۲. در این روش همه جامعه آماری (خانه‌های روستاهای مورد بررسی) را از ۱ تا آخر شماره‌گذاری می‌کنیم و نسبت به این‌که بین نمونه (n) و کل جامعه آماری (N) چه نسبتی لازم است، افراد مورد نیاز را با همان نسبت انتخاب می‌کنیم که عبارت است از انتخاب یک خانه از هر n خانه؛ برای نمونه ۱ خانه از هر ۱۰۰ خانه (کسر نمونه یک‌صدم). البته در این روش نیز نخستین خانه بین ۱ و n (بین ۱ و ۱۰۰) به قرعه انتخاب می‌شود، سپس به همان نسبت انتخاب می‌کنیم.

در این پژوهش جهت ارزیابی جایگاه روستاهای مورد مطالعه در چرخه حیات گردشگری و شناخت چرخه تحول آن‌ها از مدل تلفیقی آلن- باتلر استفاده شده است. براساس روش‌شناسی مدل باتلر ابتدا جهت مشخص کردن جایگاه و وضعیت هریک از روستاهای هدف گردشگری در چرخه حیات، شاخص‌های مربوط به هریک از مراحل شش‌گانه براساس اصول توسعه پایدار و مدل چرخه حیات باتلر مشخص و در قالب پرسش‌نامه برای هر دو گروه جامعه محلی (خانوارها) و گردشگران طراحی شد^۱ (جدول ۳) و سپس سطوح پایداری فعالیت‌های گردشگری در ابعاد مختلف اجتماعی، اقتصادی و زیست‌محیطی در قالب سیستم رفاه انسانی و رفاه اکوسیستم مورد سنجش قرار گرفته است. در گام بعدی با استفاده از نتایج سنجش سطح پایداری جایگاه هر کدام از روستاها در چرخه حیات گردشگری باتلر تبیین و شاخص نقطه تکاملی (یکی از دوره‌های سه‌گانه پیش‌گردشگری، گردشگری و پس‌گردشگری) محاسبه شده است. پس از ترکیب و تلفیق اطلاعات جمع‌آوری‌شده، با استفاده از روش‌های آماری و ابزارهای ارزیابی پایداری نظیر رادار پایداری راهبردهای پیشنهادی نیز براساس جایگاه هر کدام از روستاها در مدل تلفیقی سنجش گردشگری پایدار روستایی آلن- باتلر تدوین شده است.

جدول ۳ چارچوب سازماندهی شاخص‌ها در مدل باتلر

شاخص‌ها	مراحل	شاخص‌ها	مراحل
ظرفیت تحمل جامعه محلی (تعداد گردشگران به مردم محلی)	۱. مرحله اول ۲. مرحله دوم ۳. مرحله سوم	متوسط تعداد گردشگران در روز	مرحله اول مرحله دوم مرحله سوم
سطح رقابت واحدهای گردشگری با دیگر مناطق اطراف		درصد گردشگران انفرادی و ماجراجو	

۱. شاخص‌هایی که دارای پیشوند تعداد و درصد هستند، فرآوانی آن‌ها از طریق مصاحبه با جامعه محلی به‌دست آمده است و سایر شاخص‌ها در قالب پرسش‌نامه‌ها به‌صورت طیفی (از یک تا پنج) طراحی و توسط جامعه محلی و گردشگران تکمیل شد.

ادامه جدول ۳

شاخص‌ها	مراحل		شاخص‌ها	مراحل	
تعداد امکانات اقامتی و رفاهی مدرن			درصد تماس بین مردم و گردشگران		
درصد سهم گردشگری در اقتصاد روستا			درصد افزایش تعداد گردشگران		
تعداد واحد های خدماتی و رشکسته شده یا در حال اضمحلال			تعداد امکانات اقامتی و پذیرایی و تفریحی		
مشکلات زیست محیطی	رکود گردشگری	مرحله پنجم	درصد گردشگران با اقامت شبانه	مرحله درگیر شدن و ماندگاری جامعه محلی در گردشگری	مرحله دوم
مشکلات اجتماعی			سطح مشارکت مردم محلی در توسعه گردشگری		
مشکلات اقتصادی			میزان علاقه مردم به توسعه صنعت گردشگری		
ظرفیت تحمل محیطی (تعداد گردشگران به مساحت روستا)			نگرش مردم نسبت به گردشگران		
متوسط تعداد گردشگران در فصل اوج گردشگری			وجود الگوی فصلی گردشگری در روستا		
درصد گردشگران گروهی برنامه ریزی شده و سازمان یافته			توسعه بازار/ بازارچه در مقصد		

ادامه جدول ۳

شاخص‌ها	مراحل		شاخص‌ها	مراحل	
نظر مردم محلی بازدیدکننده مزاحم و آزاردهنده			سطح تبلیغات و بازاریابی توسط مردم در روستا		
تعداد جاذبه‌های انسان ساخت جدید و مدرن			تعداد زیرساخت‌های توسعه یافته از گردشگری		
تعداد پروژه‌های زیباسازی توسعه و احیای دوباره جاذبه‌ها			سطح مشارکت مردم محلی در برنامه‌ریزی و توسعه		
بهره‌برداری از منابع بکر طبیعی به جا مانده از پیش			درصد گردشگران گروهی و سازمان یافته به کل		
کاهش سریع تعداد بازدیدکنندگان			سطح تغییرات در ظاهر فیزیکی و طبیعی روستا		
کاهش میزان سود واحدهای تجاری و توریستی			درصد مالکیت محلی در واحدهای گردشگری		
اشباع ظرفیت مقصد توسط صنعت گردشگری			شاخص آزدگی مردم روستا		
سطح بالای تبلیغات در جذب گردشگران			نسبت گردشگران به مردم محلی در فصل اوج		
			توسعه منطقه تجاری تفریحی (FBD) در روستا		

(منبع: پژوهشگران ۱۳۹۳)

همچنین برای سنجش پایداری در این تحقیق تعداد ۱۴ مؤلفه، ۲۸ معیار و ۶۷ نماگر مشتمل بر ۱۵ نماگر محیطی- اکولوژیک، ۲۰ نماگر اجتماعی- فرهنگی، ۱۵ نماگر اقتصادی و ۱۳ نماگر کالبدی- زیرساختی به روش نظرسنجی از نخبگان علمی (یاری، ۱۳۹۱، ۴۵) انتخاب و گزینش شده است. در جدول ۴، مؤلفه‌ها و معیارهای انتخاب‌شده به تفکیک ابعاد مختلف پایداری نشان داده شده است.

جدول ۴ فهرست مؤلفه‌ها و معیارهای سنجش و ارزیابی پایداری منطقه مورد مطالعه

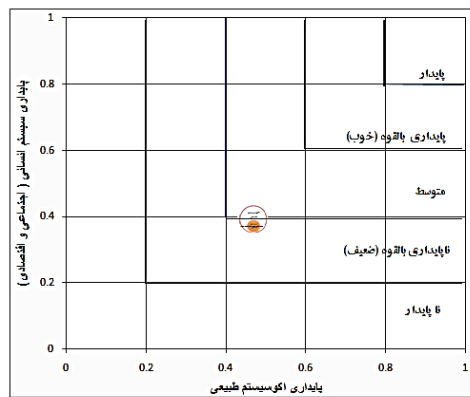
مؤلفه‌ها	محیطی - اکولوژیک						اقتصادی						
	منابع سرزمین	بهداشت محیط	خدمات محیط	آسیب پذیری محیط	عدالت اقتصادی	ثبات اقتصادی	رفاه اقتصادی						
معیارها	زمین	مدیریت موادزائد و فاضلاب	کیفیت هوا	کیفیت منظر	تنوع زیستی	مخاطرات طبیعی	مخاطر انسانی	رفع فقر	توزیع منابع	کاهش آسیب پذیری	تنوع بخشی	کارایی	بهره‌وری
	آب												

مؤلفه‌ها	کالبدی - زیرساختی			اجتماعی - فرهنگی										
	کیفیت مکان	یکپارچگی فضایی	منابع انسانی	مراقبت‌های اجتماعی	کیفیت زندگی	زیرساخت‌ها ی نهادی	مشارکت							
معیارها	کیفیت فیزیکی سکونت	قابلیت دسترسی به خدمات	تحرک مکانی	یکپارچگی کارکردی	یونانی جمعیت	آموزش	سلامت	امنیت اجتماعی	کیفیت اشتغال و درآمد	کیفیت خدمات و مسکن	کیفیت دسترسی به اطلاعات و ارتباطات	ساختار نهادی	نهادهای روستایی	شراکت پذیری

اطلاعات گردآوری شده از طریق روش‌های پیمایشی و اسنادی مرتبط با هر کدام از نماگرها، معیارها و مؤلفه‌ها در ابعاد مختلف زیست‌محیطی، اجتماعی، اقتصادی و کالبدی پس از طبقه‌بندی برای آماده‌سازی و وارد کردن به مدل‌های سنجش پایداری (مدل پرسکات و آلن و مدل بارومتر پایداری) مورد پردازش قرار می‌گیرند.

در این مدل به منظور سنجش میزان پایداری نماگرها، متوسط ارزش نهایی هر نماگر محاسبه شده و عدد به دست آمده که ارزشی از صفر تا یک را دارد، نمایانگر میزان پایداری هر شاخص یا هر حوزه روستایی است. توضیح آن که صفر به معنی ناپایداری کامل و یک نیز به معنای پایداری کامل است. طبقه‌بندی سطوح مختلف پایداری براساس مدل پرسکات آلن است که در جدول ۵ ملاحظه می‌شود.

شکل ۳ مدل بارومتر پایداری

جدول ۵ طبقات پنج‌گانه پیشنهادی پرسکات- آلن جهت طبقه‌بندی سطوح پایداری

ارزش‌های پایداری	حالت‌های پایداری
۰-۰/۲	ناپایدار
۰/۲-۰/۴	ناپایداری بالقوه
۰/۴-۰/۶	پایداری متوسط
۰/۶-۰/۸	پایداری بالقوه
۰/۸-۱	پایدار

(منبع: مهدوی، ۱۳۹۰)

روش مورد استفاده برای سنجش مقادیر پایداری و محاسبه ارزش‌ها در مدل چرخه حیات باتلر در این تحقیق براساس رابطه (۱) است.

$$SD: \frac{(X_{ij} - X_{min})}{(X_{max} - X_{min})} \quad (1)$$

در این فرمول X_{ij} برابر ارزش هر نماگر، X_{min} برابر مقدار کمینه هر نماگر در کل جامعه نمونه و X_{max} نیز برابر مقدار بیشینه هر نماگر است (یاری، ۱۳۹۰، ۱۱۴). مقادیر به دست آمده بین صفر و یک خواهد بود (جدول ۵).

۵- یافته‌های تحقیق

۵-۱- تبیین سطوح پایداری گردشگری روستاهای مورد مطالعه

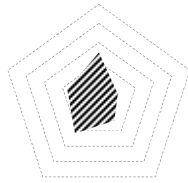
در این بخش از بررسی و به منظور پاسخ به سوال نخست (روستاهای هدف گردشگری مورد مطالعه در چه سطحی از پایداری قرار گرفته‌اند؟) سطوح پایداری روستاهای هدف گردشگری در استان اردبیل در ابعاد اجتماعی، اقتصادی و زیست‌محیطی مورد سنجش قرار گرفته‌اند. برای تبدیل محاسبات کمی به مقادیر کیفی از طبقات پنج‌گانه پرسکات آلن استفاده شده است (جدول ۵).

جدول ۷ سطوح پایداری روستاهای مورد مطالعه براساس مدل بارومتر پایداری

ابعاد پایداری						مراحل
پایداری کل		زیست‌محیطی		اجتماعی		
سطح	ارزش	سطح	ارزش	سطح	ارزش	
متوسط	۰/۵۳۳	متوسط	۰/۵۹۹	متوسط	۰/۵۵	گرج
ضعیف	۰/۲۱۸	ضعیف	۰/۲۱۲	ضعیف	۰/۲۹۹	بیله درق
ضعیف	۰/۲۶۵	ضعیف	۰/۲۷۹	ضعیف	۰/۲۹۳	گنزق
متوسط	۰/۴۹۰	متوسط	۰/۴۷۱	متوسط	۰/۶۴۶	بوسنیچ
ضعیف	۰/۳۷۶	ضعیف	۰/۳۹۰	متوسط	۰/۴۴۹	کل

(منبع: نگارندگان، ۱۳۹۳)

مطابق نتایج به دست آمده از این مدل، روستاهای مورد مطالعه در طیف مختلفی از مراحل پایداری قرار گرفته‌اند. اطلاعات موجود در جدول بالا نشان می‌دهد که روستاهای منطقه مورد مطالعه از منظر گردشگری در سطح پایداری ضعیف قرار دارند. افزون بر این فعالیت‌های گردشگری در روستاهای گرج و بوسنیچ در سطح پایداری متوسط و در روستاهای بیله درق و گنزق نیز در سطح پایداری ضعیفی قرار دارند (جدول ۷).

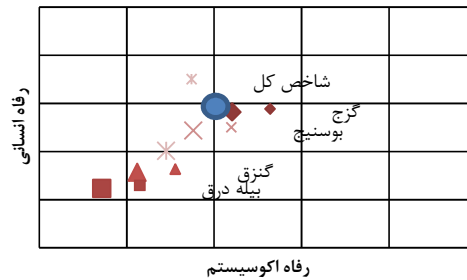
شکل ۵ رادار شاخص‌های پایداری روستاهای مورد مطالعه

اجتماعی . . .

شکل ۴ نمودار مقایسه تطبیقی ابعاد پایداری در روستاهای مورد مطالعه

همچنین بررسی و مقایسه سطوح پایداری در ابعاد مختلف نشان می‌دهد که بعد زیست‌محیطی گردشگری در روستاهای مورد مطالعه از پایین‌ترین سطح پایداری برخوردار است و ابعاد اقتصادی و اجتماعی در سطوح بعدی پایداری جای گرفته‌اند (شکل ۴). بر این اساس شاخص رفاه اکوسیستم در سطح ضعیف و شاخص رفاه انسانی نیز در سطح متوسط جای گرفته است (جدول ۸).

شکل ۶ بارومتر پایداری روستاهای هدف گردشگری

جدول ۸ وضعیت شاخص‌های رفاه سیستم انسانی و رفاه اکوسیستم^۱

روستا	رفاه اکوسیستم	رفاه انسانی
گرج	۰/۴۴	۰/۵۶
بيله درق	۰/۱۴	۰/۲۵
گنزق	۰/۲۲	۰/۳۱
نیر	۰/۲۵	۰/۴۹
کل	۰/۲۹	۰/۴۰

(منبع: یافته‌های پژوهشگران ۱۳۹۳)

این بدان معنی است که اقدامات و برنامه‌های زیادی برای رسیدن به سطوح بالای توسعه پایدار گردشگری روستایی در سطح منطقه صورت نگرفته و هنوز مقدار قابل توجهی تا رسیدن به سطوح بالای پایداری در کل روستاهای گردشگری مورد مطالعه فاصله وجود دارد، اما واقعیت آن است که صرف تبیین پایداری نمی‌تواند شناخت جامعی را در ارتباط با روند حاکم بر حیات گردشگری مقاصد مورد مطالعه ارائه کند و به همین دلیل گام بعدی تبیین جایگاه مناطق مورد بررسی در فرایند چرخه حیات گردشگری است.

۵-۲- تبیین جایگاه روستاهای مورد مطالعه در فرایند چرخه حیات گردشگری پایدار

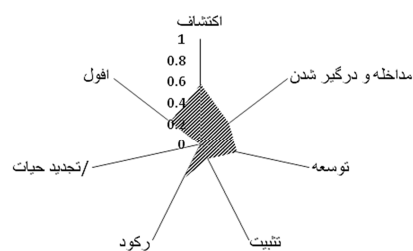
در پاسخ به سوال دوم پژوهش (روستاهای هدف گردشگری مورد مطالعه در کدام مرحله از چرخه حیات گردشگری قرار داشته و شاخص نقطه تکاملی چه وضعیتی را نشان می‌دهد؟) باید ابتدا جایگاه هر کدام از روستاها در چرخه حیات گردشگری تبیین و سپس شاخص نقطه تکاملی محاسبه شود. برای انجام این بخش از بررسی ضمن تبیین شاخص‌های گردشگری در مراحل شش‌گانه باتلر جایگاه هر کدام از روستاهای هدف گردشگری به تفکیک تبیین و مشخص شده است.

۱. مطابق اصول حاکم بر ترسیم بارومتر پایداری پرسکات آلن، رفاه انسانی از محاسبه متوسط شاخص‌های اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی و رفاه اکوسیستم نیز از متوسط شاخص‌های زیست‌محیطی و کالبدی به‌دست آمده است.

جدول ۹ ارزش شاخص‌های گردشگری در مراحل مختلف چرخه حیات باتلر

مراحل	اکتشاف	مداخله جامعه محلی	مرحله توسعه	تثبیت	رکود	تجدید حیات	افول
گنج	۰/۸۳۲	۰/۶۴۱	۰/۴۳۱	۰/۲۲۷	۰/۳۱۶	۰	۰/۴۹۹
بيله درق	۰/۲۱۵	۰/۰۸۱	۰/۳۰۱	۰/۱۲۷	۰/۳۳	۰	۰/۲۰۶
گنزق	۰/۴۱۹	۰/۰۳۸	۰/۳۹۵	۰/۱۰۲	۰/۳۹۸	۰	۰/۲۶۹
بوسنیچ	۰/۸۱۸	۰/۵۳۶	۰/۱۹۴	۰/۱۴۶	۰/۳۷۱	۰	۰/۴۳۲
کل	۰/۵۷۱	۰/۳۲۴	۰/۳۳۰۲۵	۰/۱۵۰۵	۰/۳۵۳۷۵	۰	۰/۳۵۱

(منبع: یافته‌های پژوهشگران، ۱۳۹۳)

شکل ۷ جایگاه منطقه مورد مطالعه از منظر مراحل شش‌گانه باتلر

همان‌طور که ملاحظه می‌شود ارزش کمی مراحل شش‌گانه باتلر در مقاصد مورد مطالعه به‌ویژه در مراحل تثبیت، رکود، تجدید حیات در سطح پایینی قرار دارد و این نشان‌دهنده آن است که چرخه حیات گردشگری در این روستاها مراحل نخستین خود را طی کرده و تکامل بسیار کمی پیدا کرده‌اند. در ادامه جایگاه هر کدام از روستاها به تفکیک در شاخص نهایی باتلر محاسبه شده است (جدول ۱۱). برای تبدیل محاسبات کمی به مقادیر کیفی از چارچوب پیشنهادی باتلر (۱۹۸۲) استفاده شده است (جدول ۱۰).

جدول ۱۰ وضعیت کلی محاسبه شده روستاهای مورد مطالعه در مراحل چرخه حیات

وضعیت	ارزش
مرحله اکتشاف	۰-۰/۲۵
مرحله مداخله و درگیری	۰/۲۶-۰/۵۰
مرحله توسعه	۰/۵۱-۰/۷۵
مرحله تثبیت	۰/۷۵-۱
مرحله رکود/ افول	-۰/۵۰- ۱
تجدید حیات و احیا	۰/۵۰-۱

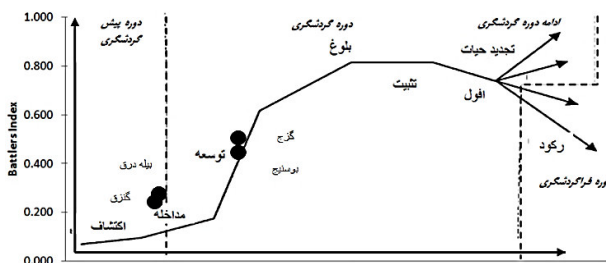
(منبع: مهدوی، ۱۳۹۰)

جدول ۱۱ وضعیت قرارگیری روستاهای مورد مطالعه در مراحل چرخه حیات

نام روستا	شاخص بانلر (BI)	جایگاه در (TLC)	امتیاز کل	مرحله چرخه حیات
گرج	۰/۴۹۹	درگیری	۰/۳۵۱	مداخله و درگیری
بيله درق	۰/۲۰۶	اکتشاف		
گنزق	۰/۲۶۹	درگیری		
بوسنیچ	۰/۴۳۲	درگیری		

(منبع: یافته‌های پژوهشگران ۱۳۹۳)

چنان‌که از نتایج تحلیل‌های صورت گرفته در جدول ۱۱ مشخص است. براساس محاسبات انجام شده روستای گرج و بوسنیچ در مرحله مداخله و درگیری جامعه محلی با فعالیت‌های گردشگری و روستاهای بيله درق و گنزق نیز هنوز در نخستین مرحله از این چرخه یعنی مرحله اکتشاف قرار دارند. افزون بر این، مطابق نتایج به دست آمده کل روستاهای مورد مطالعه با امتیاز نهایی محاسبه شده برابر با ۰/۳۵۱ در مرحله مداخله و درگیری قرار دارند (شکل ۸).

شکل ۸ نمودار وضعیت روستاهای مورد مطالعه در مراحل چرخه حیات گردشگری

بررسی این وضعیت نشان می‌دهد که چرخه حیات گردشگری در روستاهای مورد مطالعه در مراحل آغازین خود قرار دارد. تحلیل نتایج شاخص نقطه تکاملی آلن- باتلر در مقاصد مورد مطالعه بیانگر قرارگیری روستاهای مورد مطالعه در دوره گردشگری است (جدول ۱۲). جهت ارزیابی شاخص نقطه تکاملی از چارچوب مبنایی مدل تلفیقی آلن- باتلر استفاده شده است (جدول ۱۳).

جدول ۱۲ تعیین نقطه تکاملی روستاهای مورد مطالعه

نام روستا	امتیاز نهایی	نقطه تکاملی
ببله درق	۰/۲۰۶	پیش گردشگری
گزج	۰/۴۹۹	گردشگری
گنزق	۰/۲۶۹	
بوسنیج	۰/۴۳۲	
کل	۰/۳۵۱	

جدول ۱۳ چارچوب مبنایی تحلیل نقطه تکاملی مدل تلفیقی آلن- باتلر

وضعیت کلی	ارزش	امتیاز کلی	نقطه تکاملی
پیش‌گردشگری	۰/۳-۰	۰/۳۹۷	دوره گردشگری
گردشگری	۰/۸-۰/۳		
فراگردشگری	۱-۰/۸		

۶- نتیجه‌گیری و پیشنهادات

جهت تحول در چرخه حیات گردشگری در مناطق روستایی مورد مطالعه ضرورت دارد تا سیستم فراگیر و همه جانبه‌ای از پارامترها مدنظر قرار گرفته شود تا از این طریق توسعه پایدار گردشگری روستایی در سطح عمیق‌تری مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرد. بررسی مقاصد گردشگری براساس چارچوب آلن- باتلر نشان می‌دهد که رسیدن به تکامل مستلزم تفکیک شاخص‌های برنامه‌ریزی در هر مرحله از چرخه حیات مقاصد گردشگری است. به عبارت دیگر، گام‌های برنامه‌ای و اقدامات توسعه‌ای قابل انجام برای ارتقا فعالیت‌های گردشگری به جایگاه روستاهای مورد مطالعه در مراحل شش‌گانه باتلر بستگی دارد و به همین دلیل تحلیل مقاصد گردشگری پذیر با رویکرد پیشنهادی ضروری خواهد بود؛ بنابراین در مقاله کنونی تلاش شده با بهره‌گیری از مدل تلفیقی آلن- باتلر به تحلیل جایگاه مقاصد گردشگری مورد مطالعه در استان اردبیل پرداخته شود. مطابق نتایج به‌دست‌آمده از مدل باتلر، روستاهای مورد مطالعه در طیف مختلفی از مراحل پایداری قرار گرفته‌اند، به‌گونه‌ای که روستاهای گزج و بوسنیج در سطح پایداری متوسط و در روستاهای بیله درق و گنزق نیز در سطح پایداری ضعیفی قرار دارند و همچنین ارزیابی پایداری تمام روستاهای منطقه مورد مطالعه از منظر گردشگری نشان داد که در سطح پایداری ضعیف قرار دارند. این در حالی است که نتایج حاصل از مدل چرخه حیات باتلر نشانگر این واقعیت است روستای گزج (با امتیاز ۰/۴۹۹) و روستای بوسنیج (با امتیاز ۰/۴۳۲) در مرحله مداخله و درگیر شدن جامعه محلی با فعالیت‌هایی گردشگری و روستاهای گنزق (با امتیاز ۰/۲۶۹) و بیله درق (با امتیاز ۰/۲۰۶)

نیز در مرحله اکتشاف قرار دارند. بر این اساس، از نظر دوره‌های تکاملی نیز تمام روستاهای مورد مطالعه در دوره پیش‌گردشگری از مراحل چرخه حیات گردشگری قرار دارند. تحلیل نتایج کلی نشان می‌دهد که فقدان رویکرد مشخص در مقاصد مورد مطالعه سبب شده تا در مجموع روستاهای یادشده در مراحل آغازین تکاملی خویش قرار گیرند. از نظر پایداری، گردشگری نیز در سطح پایداری ضعیفی قرار داشته باشند. این در حالی است که بهره‌برداری از جاذبه‌های گردشگری و آغاز فعالیت‌های گردشگری در این روستاها بیش از یک دهه می‌گذرد و به همین دلیل بسیاری از منابع طبیعی که بخش اعظم جاذبه‌های گردشگری‌پذیر در روستاهای مورد مطالعه را تشکیل می‌دهند با ناپایداری مواجه گشته‌اند. نتایج بررسی شاخص رفاه اکوسیستم طبیعی در روستاهای مورد مطالعه این وضعیت ناپایدار را تأیید می‌کند. افزون بر این بررسی تطبیقی مطالعه کنونی با سایر مطالعاتی که در این زمینه انجام شده (از جمله مطالعات مهدوی (۱۳۹۰) بیانگر این نکته است که در هر دو مطالعه با توجه به امتیاز محاسبه شده برای تمام روستاهای مورد مطالعه می‌توان بیان داشت که در یک حالت کلی روستاها در مرحله درگیری و مداخله در گردشگری است و نیازمند برنامه‌ریزی اصولی و مناسب سطح توسعه گردشگری در آنهاست و اما به لحاظ روش‌شناسی در مطالعات انجام شده توسط مهدوی (۱۳۹۰) چرخه حیات توسعه گردشگری در روستاهای مورد مطالعه و نیز وضعیت پایداری آنها به صورت جداگانه و بدون ارتباط دادن این دو مدل با هم ارزیابی شده‌اند در حالی که در مطالعه حاضر این دو مدل با هم در نظر گرفته شد و همچنین راه‌کارها برای هر مرحله چرخه حیات با توجه به قرارگیری روستاها در هر یک از مراحل مدل باتلر به صورت جداگانه ارائه شده است.

با توجه به این نتایج، پیشنهاد می‌شود جهت رفع موانع و چالش‌های موجود، نسبت به بازنگری در برنامه‌ها و سیاست‌های اجرایی اقدام کرده و توجه لازم در استفاده و به‌کارگیری اصول و سیاست‌های پارادایم توسعه پایدار گردشگری روستایی در این روستاها براساس جایگاه مقاصد در چرخه تکاملی آنان به عمل آید. چارچوب پیشنهاد راه‌کارها و برنامه‌های اقدام در این رویکرد تلفیقی متناسب با نتایج به‌دست‌آمده ارزیابی پایداری و نیز براساس جایگاه هر یک از روستاها در چرخه حیات گردشگری خود، خواهد بود. گذر از هر مرحله

مستلزم ارتقاء شاخص‌های آن مرحله (جدول ۳) خواهد بود. مهم‌ترین راه‌کارهای تحول در روستاهای مورد مطالعه (سوال سوم پژوهش) به شرح جدول ۱۴ خواهند بود.

جدول ۱۴ راه‌کارهای کلی تکامل چرخه حیات گردشگری پایدار در روستاهای مورد مطالعه براساس رویکرد تلفیقی آلن- باتلر

راه کارها	روستاها	وضعیت در TALC	ردیف
<ul style="list-style-type: none"> آموزش جامعه محلی (به‌عنوان راهبرد پایه‌ای در توسعه فعالیت‌های گردشگری روستاهای واقع در این مرحله) توسعه خدمات زیربنایی (حمل و نقل، ارتباطات، اقامتی و ...) شناسایی ظرفیت‌ها و جاذبه‌های گردشگری پذیر شناسایی زیرساخت‌های سرمایه‌گذاری 	<p>بیله درق</p> <p>گنزق</p>	اکتشاف	۱
<ul style="list-style-type: none"> درگیرکردن ذی‌نفعان محلی ایجاد و توسعه زیرساخت‌های خدماتی، رفاهی گسترش نظام تبلیغات و اطلاع‌رسانی جهت معرفی ظرفیت‌ها و فرصت‌های گردشگری توسعه جاذبه‌های گردشگری پذیر تکمیل زیرساخت‌های اقامتی و تفریحی گسترش جذب سرمایه‌های بخش خصوصی 	<p>بوسنیج</p> <p>گنزج</p>	مداخله و درگیر شدن جامعه محلی	۲
-	-	توسعه	۳
-	-	تثبیت	۴
-	-	تجدید حیات	۵

در مجموع بررسی ویژگی‌های این مدل نشان می‌دهد که پایش تکامل چرخه حیات گردشگری پایدار با استفاده از مدل تلفیقی آلن - باتلر به‌عنوان روشی ارزشمند به خوبی توانسته است شرایط اجتماعی فرهنگی، اقتصادی و زیست‌محیطی را به‌صورت یک‌پارچه و در قالب پارادایم توسعه پایدار گردشگری روستایی در منطقه مورد مطالعه تبیین کرده و راهبردهای مناسب و منطقی را ارائه نماید. نقطه قوت مدل پیشنهادی به‌کارگیری شاخص‌های پایداری در قالب مراحل تکامل فعالیت‌های گردشگری مقاصد است.

۷- منابع

- اردکانی، سعید سعید، «کاربرد مفاهیم چرخه عمر، گردشگری، ظرفیت، تحمل‌پذیری در توسعه گردشگری»، فصلنامه مطالعات جهانگردی، شماره ۲، صص ۹۴-۶۷، ۱۳۸۲.
- اطلس راه‌های ایران، انتشارات گیئاشناسی، تهران، ۱۳۹۰.
- چهاربالش، مریم، «نقش گردشگری در توسعه روستایی ایران»، شماره دوم - جام جم، ۱۳۸۹.
- دلشاد، علی، «مدل‌سازی مقصد تفرج‌گاهی کلاردشت با استفاده از الگوی طیف توسعه تفرج‌گاه، مرکز گردشگری علمی - فرهنگی دانشجویان ایران»، ۱۳۹۱.
- ضرغام بروجنی، حمید، نیکابین، «سنجش پایداری توسعه گردشگری در جزیره کیش»، فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی، سال دوم، شماره دوم، ۱۳۹۱.
- ضرغام بروجنی، حمید و علی دلشاد، «ارائه الگوی مناسب توسعه گردشگری در کلاردشت»؛ مجله علمی و پژوهشی گردشگری و توسعه، سال اول، شماره اول، دوره زمستان، صص ۱۷۲-۱۴۴، ۱۳۹۰.
- عنابستانی، علی‌اکبر، عباس سعیدی و حسن درویشی، «بررسی آثار اقتصادی، اجتماعی، کالبدی و زیست‌محیطی توسعه گردشگری در سکونت‌گاه‌های روستایی از دیدگاه گردشگران و روستاییان (مطالعه موردی: دشت ارژن فارس)»، مجله علمی تخصصی برنامه‌ریزی فضایی، سال دوم، شماره دوم، ۱۳۹۱.

- لطیفی، سمیه، کریم نادری مهدی و لیلا زلیخایی سیار، «موانع مؤثر بر توسعه فعالیت‌های گردشگری در نواحی روستایی همدان (با تأکید بر روستاهای هدف گردشگری)»، فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، سال سوم، شماره ۹، ۱۳۹۱.
- فرهنگی، علی‌اکبر و داوود محب‌علی، مدیریت بازار (مدیریت بازاریابی)، چاپ دوم، موسسه انتشارات امیرکبیر، ۱۳۷۷.
- لنگرودی، سید حسن و بهرام ایمانی، «نقش گردشگری در اقتصاد روستایی»، مجله علوم جغرافیایی، شماره سوم، صص ۷-۲۹، ۱۳۸۵.
- لومسدن، لس، بازاریابی گردشگری، ترجمه: محمدابراهیم گوهریان، چاپ اول، دفتر پژوهش‌های فرهنگی، تهران، ۱۳۸۰.
- مومنی، مهدی و پریسا صفری پورچافی، «برنامه‌ریزی راهبردی توسعه گردشگری (مطالعه موردی روستای جواهردشت شهرستان رودسر)»، مجموعه مقالات همایش گردشگری و توسعه پایدار، همدان، دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان، ۱۳۸۹.
- مهدوی، داوود، ارزیابی پایداری گردشگری در روستاهای تاریخی- فرهنگی ایران با تأکید بر پارادایم توسعه گردشگری، تهران، دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۹۰.
- یاری حصار، ارسطو، سنجش و ارزیابی پایداری روستاهای حوزه کلان‌شهری؛ مطالعه موردی: کلان‌شهر تهران، دانشگاه تهران، دانشکده جغرافیا، ۱۳۹۰.
- یاری حصار، ارسطو، محمدحسین بوچانی و الهام افتخاری، «ارزیابی نقش عوامل طبیعی و اقتصادی در پایداری روستاهای حوزه کلان‌شهر تهران»، فصلنامه مطالعات شهری، شماره دوم، ۱۳۹۱.
- Ardakani, S., "Application of Tourism Life Cycle, Potential and Tolerance in Development of Tourism", *Tourism Studies*, No. 2, pp. 94-67, 2003. [In Persian]
- *Atlas of Iran's Roads*, Tehran: Publication of Gitashenasi, 2011. [In Persian]
- Chaharbalesh, M., "The Role of Tourism in Rural Development", *Jame Jam*, No. 2, 2010. [In Persian]
- Delshad, A., "Modeling of Kalardasht Destination Resort Using Variety of Resort Development System", *Center of Tourism- Cultural Students in Iran*, 2012. [In Persian]

- Zargham Boroujeni, H. & Nickbin, "Assessment of Sustainable Tourism Development on the Kish Island", *Journal of Economic Research*, year 2, No. 2, 2012. [In Persian]
- Zargham Boroujeni, H. & A. Delshad, "Modeling of Tourism Development in Kelardasht", *Journals of Tourism and Development*, year 1, No. 1, Winter, pp. 172-144, 2011. [In Persian]
- Anabestani, A. A., A. Saidi & H. Dervishi, "Study of the Economic, Social, Physical and Environmental Development Effects of Tourism in Rural Settlements from the Perspective of Tourists and Villagers (Case Study: Dashtarjhan Plain, Fars)", *Journal of Spatial Planning*, year 2, No. 2, 2012. [In Persian]
- Farhangi, A. A. & D. Mohebali, *Market Management (Marketing Management)*; Ed. 2, Tehran: Amirkabir Publishing Institute, 1998. [In Persian]
- Latifi, S., K. Naderi, & S. L. Zoleikhaei, "Obstacles of Effective Development of Tourism Activities in Rural Areas of Hamadan (with Emphasis on Rural Tourism)", *Journal of Regional Planning*, year 3, No. 9, 2012. [In Persian]
- Langeroodi, H. & B. Imani, "The Role of Tourism in the Rural Economy", *Geographical Science Journal*, No. 3, pp. 7-29, 2006. [In Persian]
- Lumseden, L., *Tourism Marketing*, Translation by Mohammad. E. Goharian, Ed. 1, Tehran: Cultural Research Bureau, 2001. [In Persian]
- Momeni, M. & P. P. Safari, "Strategic Planning of Tourism Development (Case Study: Javagerdasht Village, Roudsar City)", in *Conference on Tourism and Sustainable Development*, Islamic Azad University of Hamedan, Hamedan, 2010. [In Persian]
- Mahdavi, D., *Assessment of Tourism Sustainability in Cultural-Historical Rural Areas with an Emphasis on Tourism Development Paradigm*, Tehran: Tarbiat Modares University, Tehran, 2011. [In Persian]

- Yari, H. A., *Evaluation and Assessment of Sustainability of Metropolitan Rural Area, Case Study: Tehran Metropolis*, Tehran University, Faculty of Geography, 2011. [In Persian]
- Yari, H. A., M. H. Boochani & E. Eftekhari. "The Evaluation of the Role of Natural and Economic Factors on the Stability of Rural Areas of Tehran Metropolis", *Urban Studies*, No. 2, 2012. [In Persian]
- Alvares, D. & J. Lourenco, "Life Cycle Modeling for Tourism Area", *Guimaraes*, Portugal, University of Minho, 2005.
- Berry, E. N., "An Application of Butler's Tourist Area Life Cycle Theory to the Cairns Region", Australia, 1876-1998, PhD Thesis, School of Tropical Environment studies & Geography, James Cook University of North Queensland, 2001.
- Brooker, E. & J. Burgess, "Marketing Destination Niagara Effectively Through the Tourism Life Cycle", *International Journal of Contemporary Hospitality*, Vol. 20, No. 3, pp. 278-292, 2008.
- Butler, R.W., "The Concept of a Tourist Area Cycle of Evolution: Implications for Management of Resources", *The Canadian Geographer*, Vol. 24, No. 1, pp. 5-12, 1980.
- Butler, R. W., "The Resort Cycle, Two Decades on. Tourism in the 21th Century", in *Lessons from Experience Conference*, UK, London: Continuum Publishing, pp: 264-299, 2001.
- Van der Duim, V.R., *Tourismscapes: An Actor-Network Perspective on Sustainable Tourism Development*. Wageningen: WUR Wageningen, 2005.
- Hongsranagon, P., *Ubon Ratchathani Province and Its Involvement Stage in the Tourist Destination Life Cycle*, Ubon Rajathanee University. Available in: <http://www.ttresearch.org/pdf/49016.pdf>, 2007.
- Mason. M. C. & J. der Ven Der Borg, *Sustainable Tourism Development in Rural Areas, the Case of the Dolomite Basin*, Italy, 2002.

- Mason, P., *Tourism Impacts Planning and Management*, Butterworth-Heinemann, Oxford, p. 22-24, 2003.
- Moore, W. & P. Whitehall, "The Tourism Area Lifecycle and Regime Switching Model, Central Bank of Barbados, Barbados", *Annals of Tourism Research*, Vol, 32, No. 1, pp. 112-126, 2005.
- Prideaux, B., "The Resort Development Spectrum: The Case of the Gold Coast, Australia", *Tourism Geographies*, Vol. 6, No. 1, pp: 26-58, 2004.
- Swarbrooke, J., *Sustainable Tourism Management*, London: CABI Publication, pp. 256-262, 1999.